

Адріан Кащенко

Під Корсунем

Історична повість

I

Багато подій з минулих часів життя України бачив Корсунь. Невелике те місто тепер, невелике воно було й за часів козаччини, а проте багато важило в житті України через те, що стояло в осередку козачих земель і до того — на битому шляху з запорожської Січі та Чигирина на Білу Церкву, а далі на Київ, Львів та Варшаву.

Через той битий шлях Корсунь зазнав багато лиха, бо як тільки татари набігали на Київщину, або Білу Русь, то вже вони не минали Корсуня і у пізніші часи, коли почалася боротьба України з Польщею, Корсунь не один раз переходив з рук до рук. Скільки то разів Корсунь було руйновано й випалювано до останньої хати, так того ніхто й не злічив би, а все ж таки після всякого руйнування люди, що переховувалися під час руїни по лісах та байраках, знову збиралися до своїх зруйнованих осель і відбудовували їх вдруге, бо дуже вони любили свою рідну крутоберегу Рось та свої кучеряві садки й зелені левади, що широким килимом стелилися до Росі у захистному куті річки.

За тих часів, що про них піде наше оповідання, себ-то за часів великого руху українського народу під проводом Богдана Хмельницького, у Корсуні було не менше, як сот три хат та дві невеликі церкви; на високому ж клині, що Рось обмивала з трьох боків, стояв невеликий замок, збудований власником Корсуня — Вишневецьким.

Край міста, недалеко від Росі стояла причілкою до вулиці хата реєстрового козака Цимбалюка. Та хата була велика, під новим солом'яним дахом, з чотирма обведеними суриком вікнами в двір, широкою навкруг хати призьбою. У середині хату було поділено на дві світлиці, де містився Цимбалюк з жінкою й дочкою, просто проти сіней була пекарня, а в ліву руку від сіней була одна невелика світлиця. Ту світлицю Цимбалюк прибудував до хати торік, маючи надію, що його єдина дочка Пріся, що саме стала на виданні, житиме в рідному куточку й після одружіння.

Данило Цимбалюк козакував з молодих літ. Першим походом, що в ньому Данило брав участь, був славний похід гетьмана Сагайдачного на турецький город в Криму, Кафу, року 1616. У тому поході він добув досвід, як рубати ворогів, лазити на ворожі мури та башти й визволяти земляків з бусурманської неволі. На другий рік він руйнував, з

тим таки Сагайдачним, турецький Трапезонд та палив околиці Царгороду. Після того він одбув кілька походів на Москву, а року 1621 рубався з турками під Хотином, де Сагайдачний, зрятувавши польське військо від загибелі, навіки прославив козаків — синів України.

Звикнувши за часів Сагайдачного мати поляків за братів, Цимбалюк і за пізніших часів був тієї думки, що треба жити з поляками в згоді й що всі кривди, що чиняться на Україні козакам та селянам, є випадкові, чиняться панами без волі й відома короля і колись минуться. Через такі свої міркування, під час повстання Тараса Трясила, він не тільки не пристав до Запорожців та повстанців, а, навпаки, ремствував на козацьку молодь за те, що та єднається з запорожцями й, дратуючи тим польське панство, накликає на Україну нові утиски.

Під ті часи ворожнеча поміж козаками реєстровими, себ-то такими, що мали від польського сойму права на волю та власність, і по-за реєстровими, себ-то запорожцями і виключеними з реєстрів, була велика, і Цимбалюк, оберігаючи свої права, був таким щирим прихильником поляків, що коли коронний польський гетьман Конецьпольський, під час війни з гетьманом Сулимою, надумав добути того зрадою, то він був одним з перших козаків, що згодилися йти у табір Сулими і, вдавши з себе товаришів та

однодумців, захопили гетьмана зрадою й привели до Конецьпольського на катування й страту.

Проте за останні роки погляди й міркування козака дуже відмінилися. Він побачив, що вільний за його юнацьких часів український народ, польські пани що далі все дужче, за згодою короля, підвертають під себе, не вважаючи на те, що українські селяни до того часу або зовсім не брали участі в повстаннях козаків, або участь їх була мало помітна. Коли таким чином Цимбалюкові впала з очей полуда, він зрозумів, що утиски на селян — то не кара за повстання, а робляться з тим, щоб повернути всіх українців у невольників. Коли ж після того почались утиски й на православну віру, й одну церкву в Корсуні було примусом повернуто на уніятську, а другу було віддано в аренду жидові, Цимбалюк зрозумів, що поляки напосілися на Україну, щоб, примусити всіх українців стати поляками; коли ж врешті за останні роки поляки, не вважаючи на спокій України й бездоганну вірність реєстрових козаків, одібрали у них право обірати свою старшину вільними голосами та приставили до них свого старшого й своїх полковників з польської шляхти, старий козак засумував, що козаччині приходить край, і покинув служити, записавши до козацького реєстру, замість себе, свого єдиного сина Василя.

Доживаючи тепер свого віку в Корсуні,

Данило дуже сумував і каюся в помилках свого молодого життя; найбільше ж його мучило сумління за тим, що вік зрадою згубив славного козацького ватажка й гетьмана запорозького Сулиму.

Під ті часи в Корсуні з'явився козак Микита Галаган, що десять років пропадав з Корсуня невідомо де.

Микита Галаган був козак, як тоді говорили «з діда й прадіда», а що від часів гетьмана Сагайдачного всі козаки мали обов'язком давати своїм сином освіту, то й Микитин батько дав своєму синові освіту в бурсі Київського Брацтва. Ця освіта, що провадилася тоді під керуванням самого митрополита Петра Могили, вийшла на велике лихо самому Микиті й на велику користь та втіху Україні; бо коли року 1637 гетьман запорожських козаків Павлюк підняв на Україні проти польського панування повстання, Микита не звернув уваги на те, що більшість реєстрових козаків, забезпечених грунтами й волею лишилася на польському боці, а перейшов до запорожців, бо ті обстоювали за права всього українського люду, поневоленого поляками.

Після того, як це повстання скінчилося перемогою поляків, Микиту Галагана за участь у ньому було виписано з реєстру козаків, а разом з тим він позбувся й усіх козацьких прав: у нього було відібрано все, разом з хатою й худобою, а його

самого записано в підданці, себто в холопи панів Вишневецьких.

Галаган не скорився тій карі: він покинув рідний Корсунь і втік на Запоріжжя, маючи думку повернути собі, свої козацькі права збройною рукою. З тією метою через рік він разом із запорожцями та козаками «виписчиками» знову ходив на поляків, під проводом Остряниці та Гуні, але й ця війна скінчилася нещасливо, і Микита разом із запорожцями мусів тікати на Січ за пороги.

Та й на цьому не скорився завзятий Галаган: через два роки з запорожським ватажком Півтора-Кожуха знову ходив він на Україну піднімати повстання; коли ж і це повстання не довело ні до чого, то, не знаючи до чого прикласти своє завзяття, Микита пристав до отамана Максима Гулака, що за гроші взявся допомагати турецькому султанові проти персів, і ходив з ним за Кубань і далі через Кавказ, аж у перську землю. У тому поході Галаганові поталанило: він добув багато золота і, повернувшись з ним до Січі, почав шукати собі заступника, щоб за гроші відкупити собі свої козацькі права.

Почувши, що Богдан Хмельницький, що був у гетьмана Остряниці за військового писаря і добре знав Галагана, тепер був Чигиринським сотником, Микита подався до нього і, розказавши про свої пригоди й бідування, просив поради. Хмельницький

був дуже прихильний до всяких прохань. Через одного свого приятеля-шляхтича Чигиринський сотник полистувався з Яремою Вишневецьким, і той за п'ять тисяч золотих згодився забути про всі провини Галагана і, виписавши його з своїх підданців, приписав до Корсунських міщан; про те ж, щоб повернути Галаганові козачі права й маєтки, Вишневецький і слухати не хотів, та те було і не в його владі.

Таким чином року 1647, після десяти років змагання за свої права, Галаган повернувся нарешті до Корсуня вільним, маючи до того де-які гроші, і хоч був приписаний до міщан, але на те не вважав, а носив при боці шаблю і звав себе козаком.

Через недовгий час після повороту до Корсуня, проходжуючись по-над Россю, Микита зустрівся з Прісею Цимбалюківною саме, коли вона підходила до річки з відрами. Завзята постать загартованого в походах та бойовищах козака, його довгі чорні вуса та пекучі очі зразу вразили молоду дівчину. Вона засоромилась і, почувавучи на собі пильний погляд козака, мов не своїми ногами ввійшла у річку, не своїми руками набрала у відра води, хапаючись, почепила їх на коромисло й, піднявши на плечі, хутко побігла берегом, підвертаючи до стежки, що простувала до батькової левади.

Микиті теж зразу впала в око ніжна, гнучка

постать дівчини, бо краси тієї постаті не мали сили заховати від його очей ні біла мережана сорочка, ні коротенька, різнокольорова плахта, що так щільно обгортала її стрункий стан.

Поки Пріся набірала воду, Микита стояв на березі, стежучи очима за всіма рухами дівчини, коли ж вона вийшла з води, козакові схотілося глянути на неї зблизька, і він, перепинивши Прісі дорогу та піднявши трохи шапку, промовив:

— Дозволь, Дівчино, напитись води...

Пріся спалахнула рум'янцем і, підставляючи козакові передне відро, теж йому вклонилася; коли ж козак нахилився пити, стиха проказала:

— Доброго здоров'я пивши...

Микита, нахилившись над відром, не стільки пив, скільки очі попасав на Прісі, і добре тепер розглядив, що в дівчини великі карі, з довгими віями, очі, а над очима рясні та вузькі, мов шнурочки, чорні брови. У волосся дівчини було встромлено кілька хрещатих барвінків та червоний мак, що найвлучніше припадав до її чорнявого волосся й смуглявого обличчя. Зустрівшись очима з поглядом козака Пріся ще дужче засоромилась і, щоб не зустрітись поглядами вдруге, одвела очі на бік, дожидаючи з хвилюванням, поки він нап'ється.

— Та й солодка ж у тебе, дівчино, вода, — сказав Микита, відхиляючись нарешті від відра.

Його голос був любий Прісі і їй зразу чогось

стало весело.

— Яка в Росі — така й у мене! — сміючись, відповіла дівчина й, кинувши на козака ще один погляд, побігла стежкою до левади. От з того й почалося... Пріся що-вечора ходила до Росі по воду, а Микита саме тоді й проходжувався по-над Россю. Козак та дівчина скоро розбалакалися, розпиталися і врешті одно в одного закохалися.

Микита не ховався з своїм коханням і, як тільки зрозумів, що кохає, пішов до Цим балюкової хати. Старий козак зустрів його привітно, але дивився на нього здивовано, пригадуючи, де саме його бачив.

— Щось, козаче, — сказав він — мені твої очі дуже по знаку, чи не бачив я тебе коли?

Галаган зразу пригадав, де бачив Цимбалюка, й почував себе дуже ніяково. У нього навіть промайнула в голові думка, чи варто й починати про Прісю розмову, бо він боявся, що як тільки її батьки довідаються, хто він, то певно піднесуть йому гарбуза. Проте молодий козак не хотів ховатися.

— Не гнівайтесь на мене, дядьку, за те, що давно минулося... Ви пам'ятаєте, як під Голтвою Потоцький з польським військом насідав на Острияницю з запорожцями?

Цимбалюк здивовано підняв свої рясні сиві брови.

— Так оце ти, — сказав він напівсуворо, напівжартовливо, — ти той самий, що влучив мені шаблею по плечах? Та ще тепер, вражий сину, й до хати моєї прийшов?

— А що ж я мав чинити, коли ви билися поруч з ляхами, ворогами нашими? — сміливо дивлячись старому в очі, відповів Галаган.

— Пробачте, дядьку.... бо коли, б воно й зараз так трапилося...

— То що б було? Докажуй!..

— То й тепер було б вам від мене те саме, що й ляхам!

— Ах ти ж, ланець! — вже зовсім жартовливо говорив старий козак, і вся його висока, могутня постать, затрусилась від сміху.

— До моєї хати прийшов та ще на мене й нахваляється! — Ні, козаче, — додав він далі вже без сміху — тепер того вже не може бути... Тепер я зрозумів свій гріх, що на своїх воював... А Ти, козаче, митець битись. Бачив я, як ти рубався: бодай би не куштувати — досі на негоду плече ние. Ну, кажи ж, хто ти сам еси?

— Та ви ж певно пам'ятаєте Петра Галагана, лейстровика?

— Ну ще б пак! То ж мій приятель був... пером йому земля!

— А я його син, Микита!

— Дивись! Та я тебе ще малим знав! Ну давай

почоломкаємося!

Козаки тричі поцілувалися.

— Де ж ти був увесь час? — розпитував далі Цимбалюк.

— У бурсі був, у Києві, аж сім років, а тоді зразу почалися війни з ляхами...

— Ганно! — гукнув Цимбалюк.

З другої світлиці вийшла лігня, чепурна, худенька жінка в чорній запасці, з парчевим очіпком на голові. Жінка й Микита земно вклонилися одно одному.

— Це, Ганно, покійного кума Петра син, Микита. Поклопочися ж про що треба, щоб нам чимсь привігати гостя!

Ганна вже, чула від Прісі про Микиту й з її оповідань зрозуміла, що козак дівчині до вподоби. Проте чоловікові вона не говорила про Микитине залицяння, бо боялася, щоб той не заборонив Прісі ходити до річки. Побачивши тепер Микиту в хаті, Ганна дуже зраділа, що здійснюється Прісіне бажання.

— І коли воно те сталося? — промовила Ганна, дивлячись на козака. — Чи давно ти, сину, бігав з хлопцями повз нашу хату без штанців, а тепер, дивись, який бравий став та показний.

Хитаючи головою, жінка пішла до пекарні й, зустрівшись в сінях з дочкою, наказала їй принести з льоху меду та тернівки.

— Поки Ганна й Пріся клопоталися, щоб чемно привітати гостя, козаки розбалакалися і оповідання Микити про його пригоди й десятирічне поневіряння без захисту та про бідування в степах, про безводдя й безхліб'я глибоко зворушили душу старого козака, бо й він у свій час чимало зазнав лиха. Наприкінці Микита розказав, як то тяжко було йому повертатися до рідного міста, не здійснивши своїх бажань — не переможцем, повернувши свої козацькі права, а поклонами, випрошуючи панської ласки.

— І на Січі так, — додав він, — Всі неначе занепали духом після двадцяти років тяжкої боротьби з ляхами. Проте я думаю, що це так тільки до якогось часу. Полум'я вщухло, але багаття жевриться... і як тільки подихне вігер — знайдеться певна, досвідчена у військових справах, людина, що подасть гасло встати знову за свої стародавні, зтоптані ворогом права, то знову прокинуться й підуть битися ще завзятіше, ніж досі!

— Під ту хвилину в світлицю увійшла, рум'яна з хвилювання, мов маків цвіт, Пріся й уклонившись гостеві, почала застеляти стіл чистим настільником.

— Оце моя дочка, Пріся, — сказав Цимбалюк, — єдина вона в мене, а проте, не вихваляючись, скажу поштива й слухняна дитина.

Засоромлена Пріся вибігла з хати, а Микита

скористувався з нагоди й, признавшись Цимбалюкові, що вже знає Прісію і навіть закохався у неї, просив згоди, щоб прислати до неї старостів.

Старому козакові Микита зразу припав до серця через свою щирість; до того ж він був стародавнього козацького роду, добре відомого Цимбалюкові. Правда, він тепер позбувся маєтности, але це то й було Цимбалюкові до мислі, бо він завжди бажав мати такого зятя, щоб пішов до нього в прийоми, а не завів би його кохану дитину Бог знає куди. Що ж до Прісіної матері, то вона бажала тільки того кого хотіла доня, та на що була воля чоловіка. Таким чином за півгодини Микита дістав згоду Прісіних батьків, щоб прислати старостів.

Поки про все те перебалакали, на столі вже стояв срібний баклажок з горілкою, та кухоль з медом, а навколо виглядали з полумисків ковбаси, сало, пряжені печериці, печена курка та гарячі вареники.

— Ну, гостю дорогий, — сказав Цимбалюк, вставши з лави, — тепер просимо з нами хліба-соли з'їсти... та дай Боже, щоб і до віку нам усім до одного столу сідати та разом святий хліб вживати.

З тим він повернувся до образів, голосно проказав «Отче наш» і, поклонившись так, що правою рукою дістав до долівки, сів до столу, посадивши гостя поруч себе.

II

З того дня почалося, як казала Пріся, її щастячко. Микита, як годилося по звичаю прислав до неї старостів з хлібом, а після того приходив щодня. Данилові він допомагав біля коней та волів, а з Ганною порався на городі: підсапував капусту, копав бараболю, та й багато ще де в чому помагав. Після десяти років степового, бурлацького життя праця для хазяйства здавалася Микиті любим відпочинком, і він сам щодня вишукував, чи нема чого зробити в хазяйстві. Цимбалюк був дуже задоволений з свого майбутнього зятя, що до Ганни, то нема чого й казати: вона щодня вихвалялася сусідкам, якого її дочці Бог дає доброго, гречного та упадливого до роботи молодого. Нема чого й говорити, що Микита найчастіше знаходив у чому допомагати Прісі. Піде, було, вона до Росі займати до двору качок та гусей, а Микита де й візьметься виріже, було, довжелезну лозину або очеретину та й полохає птичину з річки; побіжить Пріся до льоху, а Микита вже й там допомагає їй глечики з молоком ставити, а сам жартує із дівчиною та цілує її, Увечері ж, було, як почне смеркатись, ідуть закохані на леваду, що поруч із Цимбалюковим садом простяглася аж до Росі. Зелена була та левада, мов килим, та ще й

рясно квітками вкрита — як гляне на неї Пріся, то так любо здається їй на леваді, мов у раю. Край левади над Россю під вербами часто збиралися хлопці та дівчата співати пісень; то і Пріся з Микитою пристануть було До гурту, теж співають. Пріся щаслива та жвава над усіх красувалася, а подруги так і липли до неї та, обнімаючи й пустуючи, все про щось нишком розпитували.

Вже й розійдуться було дівчата й хлопці, а молодятм все нема охоти йти до хати: підуть, було у садочок, сядуть під гиллястою яблунею та й говорять не наговоряться. Зірки з високого неба дивляться на них усміхаються, місяць крізь віги яблуні цілує їх своїм срібним промінням, а соловейко виспіває їм про кохання. Та Микиті й Прісі не треба того співу: вони обнімуться, пригорнуться одно до одного та й самі співають про кохання, бо й саме життя їхнє було піснею кохання.

Оттак воно велося до Покрови, а тоді й до церкви пішла Пріся, та, на рушник ставши, взяла з Микитою чесний шлюб. Після шлюбу зараз і весілля справили. Не то, щоб дуже бучне те весілля було, бо через те, що реєстрові козаки під той час стояли в Черкасах, на весіллі не дуже багато гостей було, ну, а все-таки погуляли добре; та й музики були троїсті, так що до півночі всі танцювали, і, Навіть, старий Данило згадав молоді літа та, скинувши геть чумарку, почав садити гопака.

Після весілля оселилася Пріся зі своїм молодим у малій світлиці, яку ще зарані вона прибрала й причепурила для свого гніздечка. Гарно та любо було в тому гніздечку: стіни та стеля були білі, мов сніг, по стінах та по-над вікнами красувалися мережані та гаптовані сріблом рушники; близько дверей був прироблений до стіни великий мисник з срібним і іншим показним посудом, що батьки дали їй у посаг; у кутку, просто проти дверей, був божничок з двома великими й кількома меншими образами, теж скрашений найпоказнішими рушниками: на образах пучечок васильків лежав, а над образами, під стелею, папіровий голубок на волосині лігав, розгорнувши білі крильця. Під образами, простягшись до причілкового вікна, стояв стіл, застелений добрим настільником, а по-під стінами скрізь стояли широкі лави, позакривані різнокольоровими килимами. У другому від образів кутку стояло ліжко з гарною постелею й подушками, що його Данило ще торік купив для дочки в одного шляхтича в Каневі; у ногах же ліжка стояла велика розмальована скриня, повна всякого добра. Все в світлиці було різнокольорове, привабливе й веселе, й тільки розвішана по стінах Микитина зброя виявляла, що в цьому гніздечку жила не сама молода жінка, а ще й козак, її чоловік.

Пріся була без міри щаслива, що дістала собі

подружжя до любови, та ще такого красуня, ще другого такого в усьому Корсуні не було. Ще й з того радла, що не знатиме свекрухи й не покине свого улюбленого садочка й левади; Микита ж радів на свою молоденьку, моторну дружину й спочивав душою після довголітнього важкого поневіряння й небезпеки. Батько й мати Прісі теж були дуже щасливі щастям дитини й дуже часто гостювали у її захистній світлиці.

У такому щасливому житті минула зима й почалася весна.

У місяці березні до Цимбалюків прибув з Черкас, з війська, син їхній Василь, реєстровий козак. Василь був ще зовсім молодий хлопець, дев'ятнадцяти років. Чорнявий, з ледве помітним початком вусів і ніжними рум'яними щоками, він більше скидався на дівчину, ніж на козака.

Побачивши свого пестунчика, Ганна так і прикипіла до нього: цілувала й милувала і в очі зазірала... Та й останні всі зраділи Василеві й після привітання разом зібралися до великої світлиці Цимбалюків. Проте радість побачення скоро минула ся, бо вістки, що їх привіз Василь, дуже всіх схвилювали.

Молодий козак розказав, що старший реєстрових козаків Барабаш оповістив по війську неначе з Чигирина втік на запорожську Січ сотник Хмельницький, маючи на мислі знову підняти

запорожців та поспільство до повстання. Так щоб не дати Хмельницькому ввійти в Україну, а зразу накрити його мокрим рядном, як тільки він вийде з-за порогів коронний. гетьман Потоцький наказує Барабашеві плисти з реєстровими козаками з Черкас Дніпром на човнах і впіймати Хмельницького, де буде зручніше.

— Та оце — сказав Василь наприкінці — мене одпущено тільки на два тижні, щоб зібратися до походу; коли ж крига на Дніпрі перейде, то й ми рушимо в похід.

На оповідання Василя першою обізвалася його мати:

— Що ж ото вас ганятимуть за всяким, хто втече на Запоріжжя? Туди, щодня тікають всякі люди і козаки й сотники... Хто посвариться з паном, то й тікає туди, так хіба за всіма ганятись?

— Ба ні, стара! — Озвався Цимбалюк. — Хмельницький не аби хто. Якщо він справді повстане на ляхів, то наробить чимало клопоту. Я його добре знаю ходив з ним і на Москву й на Царгород. Хміль завзятий козарлюга. Ти що, Микито, скажеш?

— Скажу: хвала Господеві, що направила Хмельницького на таке діло бо неможливо далі нам так жити, коли скоро весь український люд повернуть на польське бидло. Вже й тепер запрягають людей у панські ридвани замість коней!

Хміль — розумна голова. Він як візьметься, то наварить ляхам доброго пива... Уп'ються так, що й зал'ються!

Слухаючи, що говорив чоловік, Пріся зблідла, мов крейда. Проживши з Микитою півроку, вона вже добре розпізнала його й передчувала, що як тільки справді почнеться повстання на ляхів, то Микита покине її й піде знову битись з ними, як бився десять років до того.

— Невже справді буде війна, Василю? — запитала вона брата тремтячим голосом.

— Та ти Прісю не вважай на те, що говорить твій чоловік! — відповів брат. — Ми вловимо Хмельницького, як курку, та на тому й край буде.

— Підожди, хлопче, не хапайся... суворо здвигнувши бровами сказав старий Цимбалюк. Попереду треба обміркувати, чи годиться нам ловити та видавати ляхам свого товариша, що завжди обстоював козацькі, права й навіть до самого короля з тим доходив?

Василь глянув на батька здивовано, бо змалку він звик чути від нього прокльони на повстанців. Він не знав, що в останні роки старий козак змінив свої погляди. Не знав через те, що Цимбалюк боявся виявити свої нові міркування й найдужче ховався з ними від сина, побоюючись, щоб той через свої молоді літа та необережність якось не вскочив у біду. Василь жив ще давнішими думками

свого батька й його останні слова були для молодого козака цілком несподіваними.

— Ви, тату, давніше не так ставилися до тих, хто піднімав шаблю на короля! — сказав він.

— Було колись, та минулося. Колись поляки й нам, українцям, давали жити, а тепер вони завзялися, щоб нас не було, а були лише самі ляхи. От скажи, сину, багато у вас по полках старшини з козаків?

— По два сотники та по одному осаулові на полк тільки й усього! Останні ж усі з польської шляхти.

— То ж то бо й є! А хто їх вибирав за старших, отих ляхів?

— Та вам же, тату, відомо, що вже кілька років нам не дозволяють вибирати старшину вільними голосами. Це всім дуже прикро. Всі на це нарікають, а не знаємо, що діяти.

— Таким чином — сказав Микита — тепер козак нехай уже облишить думку вибитись у полковники, або хоч і в сотники?

— Ні, як хто перейде до ляхів, так того зараз наставляють хорунжим, а далі й сотником.

— Чи не пекельні ж ото заходи ляхів! — скрикнув Цимбалюк, ударивши кулаком по столі. — Чи не правду ж я кажу, що вони мають на думці знищити козацтво?

— А я бачив це ще десять років до цього! —

сказав Галаган.

— На мій, погляд, так лейстровики тепер уже не козаки... І ти, Василю, вже не козак, а польський драгун та й годі!

Ганна слухала й сама собі не вірила, що таке чує від чоловіка.

— Нехай би вже говорив так зять, думала вона, — він ще молодий та до того відомий зайдиголова, а тож ні, Данило перший почав таку розмову.

Стара жінка довго не наважувалася встрявати в розмову козаків, але страх за сина, що й досі уявлявся їй малою дитиною, переміг її покірливість до чоловіка й вона сказала:

— Чи то я глуха вже стала та не дочую, чи дурна та не так розумію те, що люди говорять, а тільки здається мені, що батько підбурює рідного сина до бунту. Чи не схотілося тобі, Даниле; під старість ліг позбутися батьківщини, як позбувся Микита, та піти з торбою?

— Мовчи, стара! — гостро озвався Цимбалюк. — Твоє діло біля печі! Вечерю от скоріше сноряжай!

— Ні, не мовчатиму! — рішуче відповіла Ганна. — У всьому тобі скоряюся, а сина не дам спантеличити. Побійся Бога!.. Воно ж ще молоде та нерозумне чи довго-ж йому скочити катові до рук!

— Годі бо, годі! — сказав старий козак уже

м'якше. До ката ще далеко. Тъху! Нагадала... бодай тому не дїждати й бачити мого сина! На те людині розум даний. Не бентеж себе по дурному, а неси краще нам горїлки доброї та меду солодкого, щоб було чим сина привїтати!

Ганна покїрливо пішла до пекарні, а Прїся принесла настїльний, застелила стїл і почала подавати з мисника посуд; проте обидві жінки уважно прислухалися до всякого слова чоловіків.

Василь Цимбалюк був зовсім ще молодий хлопець з незміцнілою душею, і через те справді, як казала мати, його дуже не трудно було нахилити в той і в інший бїк. Почувши тепер, що батько вже не на боці поляків, він теж був радий відступитися, бо хоч він досї й не був свідомий, а все ж таки йому чомусь болїло серце з того, що козацька старшина розмовляла по польському не тїльки між собою, а навіть зверталася по польські до козаків.

— Що ж тепер мені робити? — сказав він, вагаючись. Неможливо не йти в похід — скарають!

— Не йти неможливо, сказав батько; а не ловити Хмїля цілком можливо. Нехай ляхи самі ловлять, коли він їм потрібний.

Через кілька хвилин увесь стїл був заставлений полумисками з усякою стравою, і всі сіли до столу. Після кількох чарок горїлки розмова повернула в другий бїк, і всі потроху стали веселїші.

Під час вечері, смерком, у дворі почав на когось кидатись собака Цимбалюків — Боско. На гавкання Боска вийшла Пріся й, побачивши, що то прийшов кобзар, увела його в хату.

Кобзар був не старий і кремезної постаті, але не голена скільки тижнів борода робила його підстаркуватим. Нап'ята кобзареві на плечі драна свита розпиналася на обидва боки, виявляючи з одного боку торбу, а з другого бандуру.

Просунувшись у двері боком, кобзар зняв шапку й уклонився.

— Панові господареві й пані господині й усім, у господі суцим, нехай Бог допомагає на все добре...

— Щасти, Боже, й тобі старче! — озвався Цимбалюк і, вставши з-за столу, хотів допомогти гостеві розвантажитись.

— Не турбуйтеся, господарю, спинив його кобзар. Я все зроблю сам, бо я не сліпий.

Всі глянули на гостя здивовано, бо видющих кобзарів рідко доводилось бачити, а він повагом скинув свиту, відчепив бандуру й торбу і, склавши все на лаві, несподівано кинувся до Микити.

— Гай, гай, козаче!.. Не пізнаєш?

Микита схопився з лави.

— Свят, свят!.. — Та це Трохим Швайка! — скрикнув він, пізнавши свого давнього товариша, що з ним мало не десять років ходив походами й

бився поруч. Нащо ж то ти так убрався та бороду запустив?

— Давай перше почоломкаємося, а далі все розкажу! — сказав Швайка, простягнувши до Микити свої довгі, дебели руки. — Заховався тут, мов тхір у норі, та гадаєш уже, що й не знайдемо? Ні, козаче, ми з Січі все чуємо й все знаємо, що діється на Україні. Чули навіть і те, що тебе лисий дідько примостив до бабського боку.

Почувши такі слова, Прися й Галина почали дивитися на гостя вороже, Данило ж перебив розмову приятелів, сказавши Микиті, що раніше годиться почастувати гостя, а тоді вже розпитувати. Він посадив Швайку поруч себе й налив йому добру чарку горілки, а коли гість випив, зразу ж налив і другу.

— Ти просто з Січі, Трохиме? — спитав Галаган, коли гість трохи заїв питво.

— А чи правда тому, — спитав Цимбалюк, — що Хмельницький піднімає запорожців проти Ляхів?

— Чув, чув і я про це!.. — відповів Швайка, поглядаючи на Цимбалюка непевним поглядом. — А запевно не знаю...

Галаган зрозумів, що Швайка, знаючи Цимбалюка за прихильника поляків, таїться від нього й не хоче говорити про заміри Хмельницького.

— Не бійся, Трохиме! — сказав він. — У нашій хаті стіни не чують, а люди не говорять, чого не треба. Мій тесть уже зневірився на ляхах і тепер пристає до нашого табору. Я добре бачу, що тебе послано на Україну від Хмельницького. Говори все сміливо, — я тобі за тестя запорукою.

— Го! — радо скрикнув Швайка. — Якщо старий Цимбалюк наш, так треба вихилити за його здоровля добру чарку!

Данило знову налив гостеві поставець, і той, випивши, почоломкався з ним.

— Бувай здоров, старий товаришу!

— Ну, а тепер, — сказав він далі, - вип'ємо всі разом за гетьмана України Зінька-Богдана Хмельницького!

— Вже обрали його за гетьмана? — Хіба була військова рада?

— Була в Січі велика військова рада. Мало не всі сидні з зимовників посходилися, всі лугарі з Великого Лугу човнами поз'їздилися і січове товариство з лиманів та з Дикого Поля позібралось... На січовому майдані козаки не вмістилися — от скільки було товариства... І всі, як почули, що говорив батько Хміль, одностайно й одноголосно ухвалили обрати його за гетьмана України та йти з ним визволяти нашу неньку з тяжкого лядського ярма, з гострих пазурів ненажерливого звіря — ворога нашого.

— А що ж говорив Хмельницький на раді? — спитали слухачі.

— Говорив те, що ви й самі добре знаєте: що ляхи знищили козацькі права, а вільний люд український повернули в бидло; що запродали жидам православні церкви та завели на Україні унію! Ну, а тепер тему прийшов уже край: за чотири тижні прийде на Україну наш гетьман з великою силою запорожців та з татарською ордою і вигубить усіх наших гнобителів! Біля Хмельницького згуртувалися всі наші завзяті лицарі: Нечай, Бурлай, Богун, Перебийніс, Джеджалій, Ганжа, Морозенко... Всі, всі скупчилися біля нього й присягнули заступати його, як доведеться, своїми грудьми...

— Слава Господеві! — сказав Галаган. — Може, хоч на цей раз ми побачимо рідну країну вільною і витягнемо з багна стоптану ляхами козацьку честь.

— А чи не буде воно так, озвалася Ганна, як було за гетьманів Павлюка та Остряниці?..

— Мовчи стара! — перебив Цимбалюк.

— Не годиться жінці у розмову козацьку встрявати!

Гість ухопився за слова Ганни:

— А щоб не було так, панове товариство, як сталося за Павлюка та Остряниці, так треба всім вам на поготові бути й людей до повстання

підмовляти. Всі повинні узброїтись і приєднатись до Хмеля. Надходить суд Божий між нами й ляхами, і великий гріх та довічна ганьба буде не тільки тим, що лишаться на боці ворога та проливатимуть кров братів своїх, а навіть й тим, хто сидітиме в запічку під той час, коли брати їхні життя своє за рідний край віддаватимуть! Не знатиме той спокути на цьому світі, а на тім дістане собі найтяжчих пекельних мук!

Гість де-який час помовчав, а зворушені його промовою слухачі не сміли порушити тишу й сиділи мовчки всяк з своїми думками.

— Я йшов до тебе, Микито! — звернувся далі Швайка до Галагана. Виражаючи мене на Україну з вісткою про волю, гетьман наказав зайти до тебе в Корсунь і переказати, що знає тебе за щирого сина України й сподівається, що ти допоможеш йому в його справі, як він допоміг тобі викупитись на волю.

— Спасибі гетьманові, що не забув про мене — відповів Галаган. — Якщо ти, Трохиме, побачиш Хмеля раніше за мене, то перекажи, щоб був певний: Галаган не пошкодує життя за волю й щастя рідної країни!

Повечерявши трохи, Швайка встав з ослону, й почав прощатись, кажучи, що має на думці бути досвіту у Стебліві.

Цимбалюк укинув подорожньому в торбу

харчів і разом з Галаганом проводив його аж на вулицю.

Після звісток Василевих та оповідань запорожця всі в хаті Цимбалюків стали задумані й небалакучі.

Засмучена мати постелила Василеві на лаві товстий килим, поклала в голови подушку й благословила лягати спати.

Прися й Микита, поцілувавши батька й матір у руку, пішли до своєї світлиці, й через якийсь час усе в хаті потишилося так, що, здавалося, наче всі поснули. Проте справді ніхто не спав: Цимбалюк передбачав, що надходить рішуча хвилина, коли йому доведеться або свідомо стати зрадником рідній країні або перейти на бік повстанців і при нещасті. позбутися свого ґрунту, майна й навіть притулку. Ганна накликала на голови бунтарів всякі нещастя за те, що через них усі не матимуть спокою, а її коханого сина чекає навіть небезпека війни; Василь обмірковував, чи не можна як-небудь ухилитись від походу, щоб не бити на своїх братів; що ж до Микити, то його обхонило давно відоме йому почуття обов'язку боротися за волю рідного краю, і він мучився тепер думкою, чи чесно він вчинив, що одружився.

— Ти не підеш у військо, мій любий? — почув він серед нічної тиші таємне питання любої йому дружини. Ти не покинеш мене?

Микита почав голубити свою молоду дружину, але вагався з відповіддю.

— Кажи ж, говори, мій любий, що не покинеш мене... Бо як покинеш, то ніколи вже не побачиш: умру я тут з нудьги за тобою, або, гадаючи, що тебе немає вже на світі, і собі смерть заподію!

— Слухай, любко моя! — почав Микита, міцно стискаючи свою дружину в обіймах: десять років я блукав по степах та байраках, десять літ ліжком моїм була сира земля та твердий камінь, десять літ, я, мов дикий звір, ночуючи по дібравах та байраках, придивлявся та прислухався, чи не йде ворог, щоб мене вбити, або взяти на катування... Коли б ти відала, як то мені любо тепер, після того життя спочивати душею й тілом біля тебе, моя ясна рибонько, цілуючи твої рожеві губоньки та твої оченята...

— І цілуй, і відпочивай... — перебила Прися. Не треба ні про що більше й думати...

— А яка ж тоді, моя горлице, буде доля нашої неньки України, як що всі ми, козаки будемо спочивати коло жінок? Адже вона все гіршає. Не один же я десять років муку приймав — усі стогнуть: і козаки, й міщани, й посполиті. Не можу тобі, кохана моя дружинонько, неправду говорити: якщо підніме Хміль знову повстання, то не всидю я в хаті — піду у військо.

— Оце ж ти мені ножа встромив у серце

заплакала Пріся.

— Ти ж воював уже десять років, а чого досягнув? Що здобув для України?

— Те в руках Господніх... а як рідний край покличе, я піду.... бо коли б я не пішов, то моє сумління виссало б мені серце — я зневажив би сам себе, а може б і смерть собі заподіяв! Мине, Прісю, скільки тижнів і ти сама побачиш, що все відміниться й мені не можливо буде не йти. А проте, годі тобі зарані серденько своє кряти: тремтиш уся... Заспокійся.

III

Через два тижні Василя споряжали до Черкас. Похід козаків мав відбутися човнами й через те молодий козак лишив свого коня дома; Данило ж, щоб відвезти сина, споряжав воза.

Засмучена розлукою з сином, Ганна всю ніч напередодні, як Василеві виїхати, пекла коржі, книші, пироги та паляниці, сьогодні ж з ранку почала накладати все те на віз, щоб синові у поході на довго вистачило харчів. До того, вона витягла з комори й з льоху цілий бурдюк сала, добру купу ковбас, з півсотні сушених карасів, десяток гусячих полотків та ще багато всяких витребеньок, що їх усіх і не перелічити. До снідання на возі було накладено всього, що тільки може надумати мати,

провожаючи єдиного сина в далекий похід.

Сам Василь оглядав свою зброю, мастив її, де було треба, салом та тер попільом, щоб дужче блищала; Микита допомагав і Василеві й тестеві; Прися ж бігала разом з матір'ю з хати до воза, виносячи харчі й уможуючи їх поміж сіном. Тут же поміж людей плутався збентежений метушнею кудлатий Боско, намагаючись угадати, хто саме їхатиме в дорогу, щоб знати, чи йому бігти за возом, чи лишитися стерегти хати.

Після снідання Цимбалюк запряг у віз волів і покликав усіх у хату.

— Сідайте всі по лавах, — сказав він, коли всі зібралися, — щоб отак у дорозі й у поході все добре сідало біля нашого Василя.

Коли всі трохи посиділи, батько й мати поблагословили сина, і всі знову вийшли у двір до воза, а той був уже навантажений харчами, що подорожнім майже ніде було сісти й вони ледве примостилися біля люшень.

Цимбалюк перехрестився.

— Гей, круторогі!

Добрі воли напнулися й віз, хитаючись, мов човен, покотився з двору. Поруч возу йшов Микита, провожаючи подорожніх до Росії, а Ганна, стоячи у воротах з заплаканими очима, посилала синові без ліку хрестів і благословення.

Ледве Цимбалюк з сином переїхали Рось, а

Микита, покликавши від возу Боска, не дійшов ще й до своєї хати, як з Богуславського шляху почулися музики, а вулицею вже метушилися діти, вибігаючи на шлях. Микита пішов на той бік, відкля вчувалися музики і побачив, що до Корсуня наближається Велике польське військо.

Попереду війська, слідом за музиками, їхав бравий польський вояка, відомий уже Галаганові з попередніх війн, польний гетьман Калиновський. Дебелий та кремезний, закований, у блискучий панцир, з золотим шоломом на голові, гетьман мав величний і завзятий вигляд.

Слідом за гетьманом ішло кілька полків гусарів. Вони були в залізних з золотими розводами панцирях, мали на головах залізні шоломи з золотими на версі птицями, а в руках держали довгі списи з червонцми держаками й жовтими на версі списів прапорцями. Тільки проминули Микиту гусари. як пішли повз нього улани в кільчастих панцирях та чудних, кривобоких шоломах. За уланами йшло три полки драгунів, а далі потяглася піхота: перше німці, а далі польські жовніри.

Галаган не рушився з місця, дожидаючи, поки перейде все військо, щоб знати, з якою силою доведеться змагатися Хмельницькому.

За піхотою везли більше як тридцять гармат, за гарматами їхав у великому ридвані старий коронний гетьман Микола Потоцький, а позад його

ридвану гарцювали кіньми вершники з королівського по чоту, красуючись нап'ятими на груди, замість панцирів, тигрячими шкурками та вбраними у пір'я блискучими на головах шоломами.

За військом, скільки оком глянь, простягся вкритий курявою військовий обоз з харчами, знаряддям, а найбільше з добром панів та з челяддю.

Обдивившись на польське військо, Микита зажурився: велика сила була у Потоцького, такої сили не збирали поляки ще ні при одному козацькому повстанні.

Все те польське військо перейшло Корсунь і спинилося біля замку. Туди ж пішов і Микита. Він знав, що драгунські полки набирали поляки з українців і, побачивши, що драгуни вже позлазили з коней, увійшов у середину їхнього натовпу, щоб пошукати кого небудь знайомого та де-що вивідати. Походивши небагато, він справді наглядів свого товариша Дороша Білика, що, як і він, за участь у повстанні позбувся своїх прав і був силоміць відданий своїм паном за непокірливість у драгуни.

Товариші привіталися й розповіли один одному про свої пригоди, а далі Микита спитав:

— Куди ж це, Дороше, ви йдете?

— Хіба ми своєю волею йдемо? — відповів колишній козак похмуро. — Йдемо туди, куди нас

женуть, як отару. Кажуть, ніби на Низ, запорожців карати за те, що дали притулок Хмельницькому.

— Невже ж ви будете бити на своїх?

Драгун оглядівся, чи немає поблизу когось з шляхти, й нахилившись до Микити, сказав пошепки:

— Чортового батька примусять вони мене, бити на своїх. Нехай тільки дійдемо до Дикого Поля, то я так чкурну, що мене й вігер не вловить... Та й не один я!..

Микита не мав часу довго балакати з товаришем, бо знав, що Пріся й мати без нього неспокійні і, попросивши Дороша, щоб той як-небудь подав йому звістку про дальші події у війську, попрощався з ним.

Наблизившись до своєї хати, козак побачив, що до їхнього двору під'їжджає ціла хоругов польських уланів, і чув, як хорунжий, одрізнувши десять вершників, наказував їм розташуватись у дворі й у хаті на мешкання.

Почувши про таку напасть, жінки сплеснули руками, Микита ж, заступивши двері хати, почав доводити хорунжому, що це двір козака, по закону ж козаки вільні від перемешканя по їхніх хатах польського війська.

Хорунжий зразу розпалився, вилаяв Микиту хлопом та зрадником королеви звелів пустити його в хату.

Не маючи сили змагатися з озброєним військом і сподіваючись, що польське військо перестоїть у Корсуні недовго, Микита змовчав і відступився від дверей.

Хорунжий Квицинський був ще молодий шляхтич, а проте вже розбещений розпустою та ласощами життя. Невисокий з себе, русявий, з ледве помітними вусами. Він складався б навіть на хлопа, коли б у погляді його очей не відбивалися всі десять смертних гріхів. Походженням з Великої Польщі, він мав Україну за завойовану Польщею землю, на всіх же українців, однаково, чи на посполитих, чи на козаків, дивився, як на хлопів польської шляхти.

— То ж бо!.. — сказав з погрозою шляхтич, проходячи повз Микиту в хату. Гляди, щоб не нагодували тебе канчуками!

Галаган мовчки стиснув кулаки й пішов слідом.

Здибавши в хаті жінок, шляхтич зразу уп'явся очима в Прісю.

— Яка красуня!.. Слово гонору, я ніколи не бачив поміж хлопками такої вроди!

Кажучи це, він наблизився до Прісі й хотів узяти її за підборіддя, але Пріся відхилилася, а Микита хутко заступив її, вхопивши хорунжого за руку.

— Не руште, пане! Це моя жінка!